

R. Turcan, „Culte orientale în lumea romană“, Editura Enciclopedică, București, 1998; traducere M. Popescu, 470 p., XXIV planșe

Cartea profesorului Robert Turcan apărută la Paris în 1992 este, așa cum sublinia C. C. Petolescu în „*Dacia și fenomenul oriental. Studiu introductiv*“, p. 5–11 ce prefățează ediția românească, prima mare sinteză asupra „religiilor orientale“ după cea a lui F. Cumont apărută în 1929.

De la început impresionează vastitatea subiectului și structurarea lui pe capitole cu titluri care aduc în contemporaneitate „citate“ antice. Stilul alert dar și extrem de îngrijit reușește să stârnească interesul de la primele pagini.

În „Introducerea“ autorului p. 13–42 se definesc termenii și conceptele care stau la baza acestei părți a religiei din Imperiul roman, veritabil décor luxuriant al mozaicului de credințe și tradiții din cel mai întins spațiu cucerit și civilizat de până atunci: Terminologie, Tipologie, *Externa superstitio*, Romanizarea zeilor străini, Societatea și starea de spirit, Atracția și eficiența liturghiilor, Teocosmologii, Soteriologie.

Primul capitol *Marea Mamă și eunucii săi* p. 43–90, tratează cultul Cybelei și a lui Attis, cu antecedente în preistorie, și până la eclipsa sa în secolele V–VI, în epocă creștină, când între zeii păgâni, ai căror credințe răbufnesc tot mai slab, se află și aceștia. O deosebită grijă este acordată monumentelor importante pentru istoria civilizației elenistice și romane în spațiul Mediteranei, respectiv elenizarea, romanizarea, receptarea timpurie a cultului la Roma, adoptarea lui prin consultarea oracolelor sibiline în 205 a Chr. Deși străină, noua religie încearcă pe orice căi să pătrundă în cele mai diferite medii, ajungând chiar în legătură cu religia civică imperială. Sunt descrise ritualurile și sărbătorile care începeau pe 15 martie, când se defila cu trestii pe străzi, continuau pe 22 martie, când se tăia un pin se sacrifică un berbec și se depuneau violete pe morminte (*dies violae*), 24 martie Ziua Sângelui, culmea ciclului dureros al zeului care moare și învie, sfârșindu-se pe 25 martie când se proclama învierea lui Attis. Jocurile megalense se sărbătoreau apoi din 4 până în 10 aprilie prin reprezentații teatrale. În a doua jumătate a capitolului se tratează dispersia în imperiu a cultului Marii Mame a Zeilor pe baza izvoarelor scrise, epigrafiei și arheologiei, rezultând o frecvență mai mare în mediul urban și mai redusă în cel militar, spre exemplu.

Capitolul al doilea *Isis Myrionima sau Regina valurilor* p. 91–150, surprinde geneza aulică a noului zeu elenico-egiptean – Serapis (p. 91–98), intrarea treptată la Roma, însoțită de represalii oficiale, începând din 53 a. Chr., care vor înceta total abia la Caligula. Calea de acces se face pe căile comerciale. Isiasmul nu va cunoaște niciodată aceeași relație cu religia imperială ca cea a friganismului, dar, va pătrunde, ca acesta din urmă în simbolistica funerară, și mai mult, în reprezentările de pe artefactele legate sau nu de cult. Aceiași preocupare se vedește și în acest capitol pentru etapele propagării cultului, organizarea lui, ritualuri și calendarul festiv.

Titlul celui de-al treilea articol, *Orontele revărsat în Tibru* (p. 151–223) amintește o constatare a lui Iuvénal „A trecut multă vreme de când sirianul Oronte s-a revărsat în Tibru“, căci ca negustori, acești orientali sunt imbatabili, iar ca militari sunt

necesari. Atașamentul de zei patriei lor îmbrăca o formă de exprimare romană: Dea Syria – Atargatis din Hierapolis, Iupiter Heliopolitanus adică Baalul din Baalbek, Iupiter Dolichenus, Balmarcodes, IOM Damascenus, Turmasgada etc. Favorizarea lor de către împărați va facilita la rândul ei expansiunea spre Occident, îndeosebi în mediul cazon, un preț plătit de romani, cum sugerează autorul, deplasării comerțului mediteranean spre porturile Italiei.

Printre stâncile grotei persane, capitolul IV, p. 224–280, apare Mitras, un zeu deosebit de ceilalți din Orient prin modul închis de organizare al cultului, inițiativ, interzicând accesul femeilor, și devenind, în doar două secole, din religia care fundamenta rezistența antiromană, un idol al legiunilor romane. În afara unor zone precum Ostia, Roma și Limesul dunăreano-roman cultul lui rămâne totuși în ansamblu restrâns și sporadic, el neavând niciodată puterea de a concura apoi creștinismul, așa cum subliniază autorul. Reține atenția deosebită făcută între monumentele iconografice mitriace de pe limesul roman, stele de mari dimensiuni și micile panouri dunărene, cu analogii în cele ale Cavalerilor danubieni.

Cu aceștia din urmă începe capitolul următor: *Cavaleri, Mame și șerpi*, p. 281–302, unde cultul primește alte particularități precum în cazul „stelor”, de mici dimensiuni,enerate probabil în particular, ca un fel de icoane. Tratarea în același capitol a venerației pentru zeițele mame Artemis din Efes, Afrodita din Afrodiasis s-ar putea baza, deși nu explicit, pe preeminența pe care ar avea-o zeița plasată în centrul reliefulor dunărene. Era o epocă a sincretismului, uneori de-a dreptul bizar, iar apariția unei divinități fabricate putea câștiga rapid teren, cum este cazul șarpelui Glycon, profitând de o orgie a misterelor, dacă se poate folosi acest termen. Șerpii vor reprezenta simboluri ale unor mitologii unde sensul divinului devine tot mai ascuns și esențializat, ca în gnoze, presupunând tot mai mult inițierea: *Șerpii gnostici*, p. 296–298, *Reprezentările pietrelor gravate*, p. 298–302.

Înrudite cu cultele orientale, curente de gândire sau de religiozitate reprezentate în capitolul VI; *Ocultism și teosofie*, p. 301–332, *Magia și Necromanția*, p. 304–307, *Alchimie și Astrologie*, p. 307–308, *Hermes Trismegistul* p. 313–319, *Oracolele caldeene și teurgie*, p. 319–332 caută o relație nu numai intelectuală ci și individuală cu divinitatea, poate chiar o ieșire supranaturală din precaritatea lumii și a timpurilor.

Dionysos și Sabazios, cum se intitulează al șaptelea capitol, (p. 333–374) aduce în fața cititorului aspectul sincretic, elenistic al tradiționalului zeu grec al vinului, vegetației și frenezei, așa cum a procedat, printre alții, și A. Bruhl în monografia dedicată lui Dionysos. Cel de-al doilea, zeul traco-frigian, se alătură ca un Dionysos „străvechi” și bărbos care se îmbată cu bere, *sabaia*, lui Dionysos imberb în iconografia bacchică.

Epilogul, p. 375–390, conține întrebările autorului asupra motivelor eșecului cultelor orientale în fața creștinismului, după ce, ca religii ale salvării au cucerit lumea romană, oferind individului un sentiment mai profund al trăirii religioase. Explicațiile sunt multiple, spirituale și politice, cititorul având la sfârșitul volumului o informație și o viziune istorică modernă, cu un aparat critic, note, abrevieri, indici (p. 391–468), pentru o cunoaștere de detaliu.